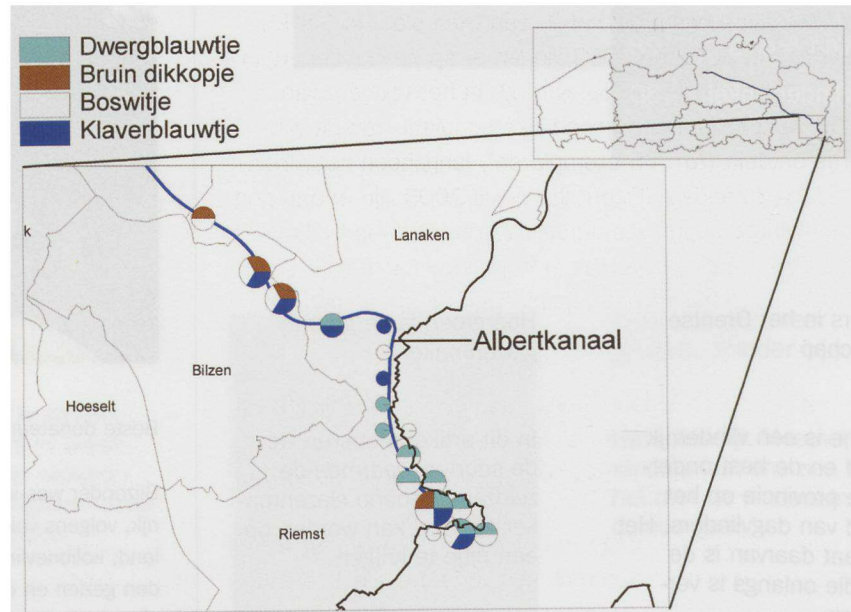

Het bruin dikkopje, het boswitje, het dwergblauwtje en het

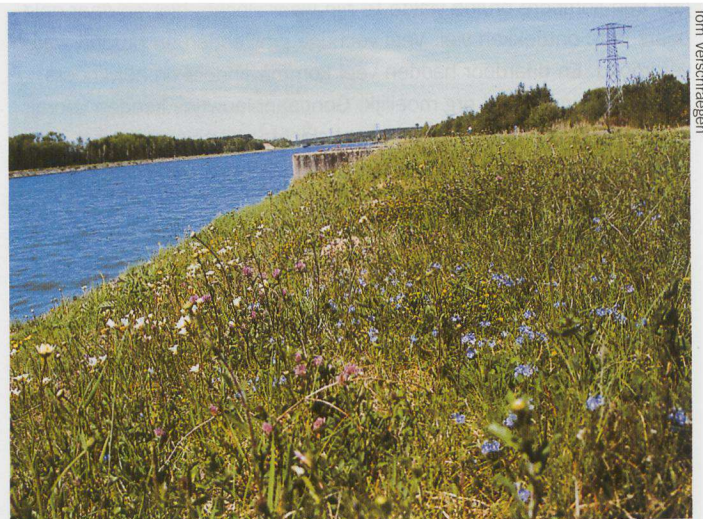
Klavertje vier

Tekst: Tom Verschraegen, Wouter Vanreusel,
Jorg Lambrechts & Dirk Maes

Je hoort bijna voortdurend hoe slecht het gaat met de dagvlinders in Nederland en Vlaanderen. Maar, dat het niet altijd slecht nieuws moet zijn, bewijzen enkele recente waarnemingen van zeldzame schraalgraslandvlinders in Vlaanderen. Deze soorten staan allemaal als sterk bedreigd of zelfs uitgestorven op de Vlaamse Rode Lijst, maar momenteel lijken ze hun verspreidingsgebied langzaam maar zeker uit te breiden. Zit de opwarming van het klimaat hier voor iets tussen of moeten we de verklaring van deze uitbreiding elders zoeken?

Figuur 1. Recente waarnemingen van het 'klavertje vier' langsheen het Albertkanaal in het zuidoosten van Belgisch Limburg.

Tom Verschraegen

Vliegplaats van het klaverblauwtje.

A four-leaved clover

A recent increase in the numbers of four rare grassland butterflies is discussed. The Dinky Skipper (*Erynnis tages*), Wood White (*Leptidea sinapis*), Small Blue (*Cupido minimus*) and Mazarine Blue (*Polymmatius semiargus*) are all endangered in Flanders, and have clover species as their food plant.

In 2002 and 2003, many individuals were observed along the calcareous banks of the Albert Canal, in the south-east of Belgian Limburg. The ranges of these four species seem to be expanding northwards. It is not clear whether this encouraging development is the result of an increase in the size of the source colonies, or because more of their food plants are suitably situated due to global warming.

Klavertje vier De vier vlinders waar we het in dit artikel over hebben - het bruin dikkopje, het boswitje, het dwergblauwtje en het klaverblauwtje - zijn in Vlaanderen gebonden aan voedselarme graslanden (vaak kalkgraslanden) met een warm microklimaat. Bovendien hebben ze allemaal iets met 'klaver' als waardplant: het bruin dikkopje en het boswitje gebruiken gewone rolklaver om hun eitjes op af te zetten, het dwergblauwtje wondklaver en het klaverblauwtje rode klaver. Daarnaast overlappen de vliegtijden van de vier soorten elkaar grotendeels: een eerste generatie vliegt van begin mei tot eind juni en een tweede generatie van begin juli tot een heel eind in augustus. Allevier de soorten behoren tot de meest bedreigde Rode Lijst-categorieën van Vlaanderen en het bruin dikkopje staat er zelfs op genoteerd als 'uitgestorven'.

Verspreiding vroeger Het bruin dikkopje en het klaverblauwtje kwamen vroeger verspreid voor op graslanden in het oostelijk deel van Vlaanderen (voornamelijk in de Kempen) terwijl het boswitje en het dwergblauwtje ook in het verleden al zeer zeldzaam waren (Maes & Van Dyck 1999). In de laatste decade van de vorige eeuw werden de vier soorten enkel nog sporadisch waargenomen in het uiterste zuidoosten van de provincie Limburg en dan voornamelijk op kalkrijke, schrale graslandjes (Tiendeberg, bermen van het Albertkanaal, enz.). Van het bruin dikkopje werd in de jaren 1990 zelfs maar een exemplaar waargenomen, dat toen als een zwerver geïnterpreteerd werd.

klaverblauwtje in Vlaanderen

Recente waarnemingen in Vlaanderen... Een eerste waarneming van het bruin dikkopje na de publicatie van de Vlaamse atlas kwam uit 1999 (één exemplaar in Gellik), maar ook in 2002 en 2003 vlogen er op de Tiendeberg in Kanne enkele bruin dikkopjes rond. In het voorjaar van 2003 werd er dan een behoorlijke populatie van dit vlindertje ontdekt (zo'n 75 exemplaren!) langsheen het Albertkanaal in Zutendaal (Figuur 1). In juli 2003 zijn er dan nog twee kleinere populaties ontdekt verder zuidwaarts dan de grote en op 2 augustus was er nog een waarneming van een mannetje in een natuurgebiedje op korte afstand van het Albertkanaal. Afgezien van de waarneming van een zwerver in 1993 (die achteraf bekeken misschien helemaal geen zwerver was omdat de waarneming destijds vlakbij de nieuw ontdekte populatie gedaan werd...) moeten we al tot 1973 terug om nog waarnemingen van bruin dikkopjes in Vlaanderen te vinden.

Vanwege het zwerfgedrag van het boswitje is het niet eenvoudig om vroegere waarnemingen van deze soort te catalogeren als populaties of als zwervers. In het zuidoosten van Limburg (vooral op de Tiendeberg in Kanne en op de kalkrijke bermen van het Albertkanaal) zijn vermoedelijk altijd al populaties aanwezig geweest (die aansluiten bij die van de Sint-Pietersberg). In 2002 werden meerdere boswitjes waargenomen op de mijnterril (steenbergrug) van Eisden (Maasmechelen), een gebied dat heel wat noordelijker ligt. In 2003 zijn er heel wat waarnemingen vrij noordelijk langsheen de taluds van het Albertkanaal verricht, in het kalkarme gebied onder andere in Zutendaal (op dezelfde plek als de bruin dikkopjes; Figuur 1). Vermoedelijk hebben de boswitjes zich op beide plekken minstens tijdelijk kunnen handhaven.

Het dwergblauwtje is in Vlaanderen altijd beperkt geweest tot de kalkgraslandjes en de kalkrijke kanaalbermen in het zuidoosten van Limburg en lijkt zich langsheen het kanaal steeds verder naar het binnenland uit te breiden

Vlieggebied van het boswitje.

Vanaf linksonder met de klok mee: bruin dikkopje, boswitje, dwergblauwtje en klaverblauwtje.

(Figuur 1). De beperking voor het dwergblauwtje is het voorkomen van zijn waardplant wondklaver, een zeldzame, kalkminnende soort die slechts weinig verder noordwaarts voorkomt dan waar het vlindertje nu is aangetroffen.

Tenslotte werd in 1999 een vrij grote populatie van het klaverblauwtje ontdekt in Gellik (Figuur 1), langsheen het Albertkanaal. In 2002 en 2003 kwamen daar nog twee kleinere populaties bij in Genk en in Zutendaal (beide populaties liggen op wegbermen of graslandjes vlakbij of zelfs in de dorpskernen). Ook langs de Zuid-Willemsvaart werd het klaverblauwtje waargenomen.

... en in Nederland Ook in Nederland is vooral het boswitje aan een opmars bezig. Recent werd het zelfs als nieuwe standvlinder aan de Nederlandse fauna toegevoegd (van Swaay en Smeets 2003). Sinds 1992 is er van het boswitje een populatie aanwezig op het Nederlandse gedeelte van de Sint-Pietersberg (Akkermans et al. 2001). Het bruin dikkopje is en blijft in Nederlands Limburg een zeer zeldzame vlinder, waarvan een zwerver in Maastricht waargenomen werd, die vermoedelijk afkomstig was van de Belgische Sint-Pieters- of Tiendeberg (Akkermans et al. 2001). Zowel het dwergblauwtje als het klaverblauwtje hebben zich rond Maastricht blijkbaar slechts tijdelijk kunnen vestigen (respectievelijk in 1998 en 1996), maar werden er later wel nog als zwerver waargenomen (Akkermans et al. 2001; Ellenbroek 1998).

Verklaringen voor de uitbreiding Voor de toename van het aantal waarnemingen zijn verschillende verklaringen te geven. Een eerste verklaring kan zijn dat de bronpopulatie van de Sint-Pietersberg, net over de grens in Wallonië, dankzij de opeenvolging van enkele warme jaren, een

groot aantal individuen heeft kunnen voortbrengen. Uit grote populaties gaan meer exemplaren zwerven waardoor ook meer vlinders in potentieel geschikte gebieden in de omgeving terecht komen. Dit kan voor een (al dan niet tijdelijke) uitbreiding van het aantal lokale vliegplaatsen zorgen. Een bijkomend gegeven is dat de brede, hoge taluds (bermen) van het diep ingesneden Albertkanaal een grote oppervlakte geschikte habitat voor deze soorten betekenen. De vrij omvangrijke populaties op deze kanaalbermen kunnen op hun beurt bronpopulaties zijn geweest voor een stapsgewijze uitbreiding naar het noorden toe.

Een tweede, meer speculatieve verklaring is dat de uitbreiding kan te maken hebben met de opwarming van het klimaat. Bij gemiddeld hogere temperaturen zou daardoor een groter aantal waardplanten geschikt kunnen worden voor de ei-afzet. De kommavliender in Engeland bijvoorbeeld maakte aanvankelijk enkel en alleen gebruik van de waardplanten op de zuidelijke kalkhellingen voor de ei-afzet; in de meer recente, warme jaren gebruiken de vlinders echter steeds vaker ook de planten aan de noordkant van de hellingen aangezien het microklimaat daar ondertussen eveneens geschikt geworden is (Thomas et al. 2001). Een gelijkaardige verklaring zou kunnen gelden voor onze schrale graslandsoorten. Hierdoor wordt niet alleen het aantal bruikbare waardplanten groter, maar kunnen ook voorheen niet-optimale plekken voor deze soorten nu wel bruikbaar geworden zijn. Als deze plekken ook nog in de nabijheid van een bronpopulatie liggen, kan zo het lokale areaal opnieuw uitgebreid worden.

Beheer en behoud van het klavertje vier Een belangrijk aspect van het behoud van de vier besproken soorten in Vlaanderen hangt mee af van het behoud van de grote bronpopulaties op de Sint-Pietersberg in Wallonië. Een aangepast beheer daar moet leiden tot grote, stabiele populaties van waaruit de kleinere populaties in Vlaanderen blijvend gevoed kunnen worden. Ook in de kleinere Vlaamse populaties moet het beheer uiteraard rekening houden met hun aanwezigheid en habitateisen. Dat beheer moet bestaan uit het onderhoud en openkappen van verboste kalkhellingen op de Sint-Pietersberg en op de Tiendeberg. Daarnaast is het belangrijk dat de vegetaties waarin de waardplanten staan laag en schraal gehouden worden door middel van een gefaseerd maaibeheer (liefst vrij laat in het jaar gemaaid). Om de uitbreiding van de soorten verder te stimuleren zou ook in de wijde omgeving gericht moeten beheerd worden. Indien in potentierijke zones in de omgeving van bestaande populaties een beheer gevoerd wordt dat gunstig is voor deze vier graslandsoorten, is een verdere uitbreiding van deze soorten zeker niet onrealistisch. Een belangrijke plaats waar met deze soorten rekening gehouden kan worden, zijn de ber-

Vliegplaats van het bruin dikkopje.

men van het Albertkanaal. Door hun grote oppervlakte, de hellingsgraad en de aanwezigheid van kalk in de bodem, vormen deze bermen een belangrijk onderdeel van het leefgebied. Momenteel wordt gewerkt aan het opnemen van soortgerichte maatregelen in de beheerplannen van deze kanaalbermen. Hopelijk dragen deze maatregelen bij aan het behoud van deze soorten in Vlaanderen. Aangezien de meeste Vlaamse populaties echter langsheen het Albertkanaal voorkomen, zijn twee bijkomende aspecten van groot belang voor het behoud van de soorten: sensibilisering van en samenwerking met de beheerders van de kanaalbermen, zoals de gemeenten, de provincie, privé-eigenaars en de Dienst der Scheepvaart. Vooral deze laatste zou, door het opnemen van soortgerichte maatregelen in zijn beheerplannen voor de kalkrijke kanaalbermen, een grote bijdrage kunnen leveren aan het behoud van het klavertje vier in Vlaanderen.

De auteurs

Tom Verschraegen is werkzaam bij de Afdeling Natuur van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap (Gouverneur Roppesingel 25, B-3500 Hasselt). Wouter Vanreusel is verbonden aan de Universiteit Antwerpen, Departement Biologie (Universiteitsplein 1, B-2610 Antwerpen). Jorg Lambrecht is werkzaam bij Aeolus bvba (Vroentestraat 2b, B-3290 Diest). Dirk Maes is verbonden aan het Instituut voor Natuurbehoud (Kliniekstraat 25, B-1070 Brussel).

Literatuur

Akkermans, R.W., R.A.J. Pahlplatz, K. Veling (2001). Dagvlinders in Limburg. Verspreiding en ecologie 1990-1999. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
 Ellenbroek, F. (1998). Terugkeer van het Klaverblauwtje in Nederland. *Vlinders* 13 (2), 10-13.
 Maes, D., H. Van Dyck (1999). Dagvlinders in Vlaanderen - Ecologie, verspreiding en behoud. Stichting Leefmilieu i.s.m. Instituut voor Natuurbehoud en Vlaamse Vlinderwerkgroep, Antwerpen/Brussel.
 Thomas, C.D., E.J. Bodsworth, R.J. Wilson, A.D. Simmons, Z.G. Davies, M. Musche & L. Conrard (2001). Ecological and evolutionary processes at expanding range margins. *Nature* 411, 577-581.
 Van Swaay, C. & G. Smeets (2003). Het boswitje: nieuwe standvlinder in Nederland. *Vlinders* 18 (1), 4-7.